

Ten geleide bij honderd jaar Kohnstamm

R. Oostdam, E. Van Eck, G. Ledoux en M. Volman

Dit themanummer van Pedagogische Studiën staat geheel in het teken van prof. dr. Philip Kohnstamm. Precies honderd jaar geleden accepteerde Kohnstamm het ambt van bijzonder hoogleraar in de pedagogiek aan de Universiteit van Amsterdam, waarmee op dat moment een tweede leerstoel voor de pedagogiek in Nederland werd gevestigd. In zijn inaugurele rede 'Staatspaedagogiek of persoonlijkheidspaedagogiek' schetste hij de contouren van zijn persoonlijkheidspedagogiek vanuit het uitgangspunt dat een individu zich behoort te ontwikkelen naar eigen aard en aanleg (cf. Van Loosbroek, 2012). Daarbij beargumenteerde hij dat de pedagogiek als wetenschap pas waarlijk vrucht kan dragen indien ze in contact treedt met vragen van levensleer en wereldbeschouwing.

Precies honderd jaar geleden werd ook het Nutsseminarium voor Pedagogiek opgericht dat toentertijd werd gevestigd aan de dan nog gemeentelijke Universiteit van Amsterdam. De pasbenoemde hoogleraar Pedagogiek Philip Kohnstamm wordt directeur van dit nieuwe instituut. Het Nutsseminarium moest leren aan de kweekscholen en in het voortgezet onderwijs pedagogische scholing bieden en kreeg als opdracht te werken aan de verbetering van het onderwijs met behulp van wetenschappelijk verworven inzichten.

De gemeente stelde een pand beschikbaar aan de Herengracht, maar vanwege geldgebrek en de gebrekkige aanmelding van studenten verliepen de beginjaren tamelijk rommelig. Ondanks deze moeizame start slaagde Kohnstamm erin om het Nutsseminarium steeds meer op de kaart te zetten. Onder meer door onderzoek naar de problematische aansluiting vanuit het lager onderwijs naar de toenmalige HBS, waarin werd vastgesteld dat ongeveer een kwart van de HBS-leerlingen al meteen in de eerste leerjaren afvalt en dat slechts iets meer dan de helft van degenen die

aan de HBS beginnen ook daadwerkelijk de eindstreep halen. Dit onderzoek trok veel belangstelling bij de gemeente Amsterdam en was het startsein voor meer en grootschaliger onderzoek naar problemen in het Amsterdamse onderwijs (cf. Karsten, 2019).

Onder meer door de uitbouw van het Nutsseminarium, waar wetenschap in functie van de onderwijspraktijk werd beoefend, en de oprichting van het tijdschrift Pedagogische Studiën in 1920, heeft Kohnstamm een blijvende stempel gedrukt op de Nederlandse pedagogiek. Het voorliggende themanummer met diverse bijdragen en reflecties op toenmalige relevante thema's en inzichten van Kohnstamm, is dan ook - wat we als gast-redactie zijn gaan aanduiden - een eerbetoon ter gelegenheid van 'honderd jaar Kohnstamm'.

Het themanummer opent met een bijdrage van Sarah van Ruyskensvelde, getiteld 'Zoektocht in een pedagogisch meerstromenland'. In deze inleidende bijdrage worden de grondslagen van het pedagogisch personalisme van Kohnstamm besproken vanuit een breed maatschappelijk en wetenschapshistorisch perspectief. Centraal staat de vraag op welke manier de historische context van belang is geweest voor de ontwikkeling van zijn (bijbels) personalisme. Het artikel laat zien hoezeer de maatschappelijke en sociale context van invloed is geweest op het werk van Kohnstamm. Tegelijkertijd maakt het artikel ook duidelijk dat veel thema's uit het werk van Kohnstamm van alle tijden zijn.

In 1914 publiceerde Kohnstamm zijn grondslag der democratie waarin hij stelt dat een persoon geen geïsoleerd individu is, maar altijd beschouwd moet worden als een individu dat zich bevindt in een gemeenschap. Wie in een diverse gemeenschap opgroeit, moet leren omgaan met culturele verschillen en sociale spanningen, bruggen leren slaan

naar anderen én de grondbeginselen van de democratische rechtsstaat leren kennen en onderschrijven. Vanuit dat perspectief is democratie dé verbindende factor van onze maatschappij en vanuit de overheid zou daarom sturing moeten worden gegeven aan burgerschaps onderwijs. Tegelijkertijd moet de overheid zich tevens terughoudend opstellen om niet in de vrijheid van richting en inrichting van scholen te treden. Dit is de spanning tussen staatspedagogiek en persoonlijkheidspedagogiek die Kohnstamm 100 honderd jaar geleden al in zijn inaugurele rede signaleerde. In hun bijdrage ‘Sturing van burgerschapsvorming door de overheid?’ gaan *Anne Bert Dijkstra*, *Geert ten Dam* en *Sietske Waslander* in op de vraag hoe het er honderd jaar na het pleidooi van Kohnstamm voor staat met de manier waarop scholen leerlingen voorbereiden op het functioneren in een democratische samenleving.

Philip Kohnstamm heeft in zijn werk altijd veel aandacht besteed aan het zelfstandig leren denken van leerlingen. In publicaties van het Nutsseminarium reflecteert hij op de resultaten van enkele studies en formuleert hij didactische aanwijzingen voor het aanleren van het zelfstandig leren denken die ook nu nog van waarde zijn bij het nadenken over het aanleren van kritisch denken in het kader van de discussie over 21e-eeuwse vaardigheden. In de bijdrage ‘Kritisch denken als een 21e-eeuwse vaardigheid’ van *Joke Voogt*, *Marieke Veltman* en *Hanno van Keulen* wordt nader ingegaan in op de vraag wat kritisch denken is, hoe kritisch denken zich verhoudt tot het begrip 21e-eeuwse vaardigheden, en hoe kritisch denken vorm kan krijgen in het onderwijs.

Een centrale grondslag in de persoonlijkheidspedagogiek van Kohnstamm was dat elk individu zich moest kunnen ontwikkelen naar eigen aard en aanleg. Wanneer in het onderwijs beter zou worden ingespeeld op de individuele leerbehoeften en ontwikkelingsmogelijkheden van alle leerlingen, zo was de gedachte, zou elke leerling – ook de leerling met een achterstandspositie – tot optimale ontwikkeling kunnen komen. Daarbij was zijn veronderstelling dat intelligentie niet statisch en genetisch bepaald was, maar door

onderwijs tot ontwikkeling kon worden gebracht. Doel van de wetenschap der pedagogiek was volgens Kohnstamm dan ook om de onderwijsgevende beter toe te rusten voor de ‘opvoedbaarheid van het intellect’. De uitspraak van Kohnstamm dat ‘alles staat of valt met de persoon van de onderwijzer’ was geheel in overeenstemming met de grondslagen van deze pedagogiek. In het voetspoor van Kohnstamm verkennen *Louise Elffers*, *Ruben Fukkink* en *Ron Oostdam* in hun bijdrage ‘De ontwikkeling van leerlingen naar eigen aard en aanleg’ op welke wijze honderd jaar na de inaugurele rede van Kohnstamm aan de roep om maatwerk in het onderwijs gehoor is gegeven.

In haar bijdrage ‘Het bevorderen van de gezonde ontwikkeling van kinderen’ gaat *Marianne Junger* op het belang van de eerste levensjaren en de impact die daarvan uitgaat op de verdere ontwikkeling. Ook Kohnstamm wees in zijn publicatie ‘Persoon en samenleving’ al op het belang van de toenmalige bewaarscholen voor kleuters, met name als het kinderen betrof die geboren waren in achterstandssituaties. Op grond van de uitkomsten van experimentele studies wordt een aanzet gegeven voor het voeren van een proactief en preventief overheidsbeleid dat zich richt op het verbeteren van de leefomstandigheden van jonge kinderen en hun ouders. Een dergelijk beleid zou volgens Junger beschouwd kunnen worden als een moderne variant van het ‘beschavingsoffensief’ waar Kohnstamm het over had (cf. Van Loosbroek, 2012).

In zijn tijd was Kohnstamm al kritisch over de gehanteerde selectiemethodieken om leerlingen vanuit het lager onderwijs door te verwijzen naar vormen van vervolgonderwijs. Hij was van mening dat leerlingen met een goede pedagogisch-didactische aanpak vaak meer leerwinst zouden boeken dan een test kon voorspellen. *Andries van der Ark* en *Debby ten Hove* gaan in hun bijdrage ‘Zijn we het eens?’ nader in op de problematiek van het zo betrouwbaar mogelijk observeren en beoordelen van leerlingen binnen de opvoedkundige en onderwijskundige context. Zij laten zien dat honderd jaar na de oprichting van het Nutsseminarium observeren en beoordelen nog steeds dominante methodie-

ken zijn in de dagelijkse praktijk van professionals, maar ook in het pedagogisch en onderwijskundig onderzoek. Het vraagstuk van de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid staat daarbij centraal: de mate waarin verschillende beoordelaars het onderling met elkaar eens zijn.

Het uitgangspunt dat elk individu zich optimaal moest kunnen ontplooiën naar eigen aard en aanleg beschouwde Kohnstamm als een democratisch recht in onze samenleving. Vanuit die visie had hij veel aandacht voor diverse vormen van aanvullend onderwijs voor de groep (jong)volwassenen die om welke reden dan ook geen gelegenheid hadden gekregen om door te leren. Speciale aandacht ging daarbij uit naar de groep werkloze jongeren, die tegenwoordig zou worden aangeduid als voortijdig schoolverlaters. In de crisisjaren van grote werkloosheid ontwikkelde Kohnstamm voor deze kwetsbare groepen diverse vormen van buitenschools onderwijs. In hun bijdrage 'Maatwerktrajecten voor voortijdig schoolverlaters' evalueren *Irma Heemskerk*, *Edith van Eck* en *Marieke Buisman* de beleidsontwikkelingen rondom de aanpak van voortijdig schoolverlaten van jongvolwassenen zonder startkwalificatie tegen de achtergrond van Kohnstamms gedachtengoed.

Onderwijs heeft volgens Kohnstamm niet alleen een kwalificatiefunctie voor de arbeidsmarkt, maar het dient het individu ook toe te rusten voor een volwaardig maatschappelijk functioneren. Goed maatschappelijk kunnen functioneren als burger vereist van individuen dat zij daartoe voldoende zijn toegerust. Kohnstamm stelde vast dat niet ieder individu daarvoor voldoende aanbod had gekregen. Door gebrekkige selectieprocedures in het onderwijs of slechte maatschappelijk omstandigheden kregen veel jongeren niet de onderwijsloopbaan die bij ze paste en/of konden zij zich niet of onvoldoende ontwikkelen. Kohnstamm zag hier een belangrijke taak voor de volwasseneneducatie. *Edith van Eck* en *Marieke Buisman* bespreken in hun bijdrage 'Volwasseneneducatie, een tweede kans?' hoe het aanbod van onderwijs aan volwassenen zich de afgelopen honderd jaar heeft ontwikkeld en - overeenkomstig het gedachte-

goed van Kohnstamm - erin is geslaagd om volwassenen een tweede kans te bieden om competenties te ontwikkelen voor volwaardige deelname als burger aan zowel de arbeidsmarkt als de maatschappij.

De uitspraak van Kohnstamm dat 'alles staat of valt met de persoon van de onderwijzer' is ook heden ten dage nog uitermate actueel. Doel van de wetenschap der pedagogiek was volgens Kohnstamm om onderwijsgevenden beter toe te rusten voor de 'opvoedbaarheid van het intellect' en vanuit dat perspectief wijst hij op het belang van het leren van leraren en van de dialoog tussen leraren over nieuwe kennis en inzichten voor het beroep. In de bijdrage 'Den onderwijzer' gaan *Marco Snoek* en *Wouter Schenke* nader in op het probleem dat nieuwe kennis en inzichten uit onderzoek niet automatisch hun weg vinden naar de praktijk en dat er sprake is van weinig uitwisseling tussen leraren onderling van opgedane kennis, inzichten en ervaringen tijdens professionaliseringstrajecten. Aan de hand van recente studies naar het leren van leraren in het basis- en voortgezet onderwijs bespreken zij nieuwe vormen van professionalisering waarbij de resultaten van onderzoek meer gekoppeld en ingebed worden in de dagelijkse onderwijspraktijk en intercollegiale samenwerking.

Dit themanummer wordt afgesloten met de bijdrage 'Basisconcepten van Kohnstamm zijn nog steeds actueel', waarin *Fred Korthagen* nader ingaat op de cruciale rol van de lerarenopleidingen en de rol daarbinnen van de lerarenopleider. Hij bespreekt de basisprincipes van het zogeheten realistische opleidingsmodel die gebaseerd zijn op inzichten van Kohnstamm omtrent leren denken en uitgaan van ervaringen. In navolging van Kohnstamm wordt gesteld dat het opleiden en professionaliseren van lerarenopleiders een essentiële schakel is voor de kwaliteit van het gehele onderwijs. Het is daarom des te merkwaardiger dat voor een complex beroep als lerarenopleider geen officiële opleiding bestaat. Voor deze cruciale beroepsgroep is volgens Korthagen daarom een inhaalslag nodig qua certificering en registratie.

Literatuur

- Karsten, S. (2019). *Een eeuw Kohnstamm Instituut*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut.
- Van Loosbroek, T. (2012). *Philip Kohnstamm als voorloper en inspiratiebron*. Amsterdam: Kenniscentrum onderwijs en opvoeding, Hogeschool van Amsterdam.

Auteurs

Ron Oostdam is onderzoeksdirecteur van het Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding van de Hogeschool van Amsterdam. Hij is daar tevens lector Maatwerk in Leren en Instructie. Daarnaast is hij hoogleraar Onderwijsleer-processen bij de Universiteit van Amsterdam. **Edith Van Eck** is als senior onderzoeker werkzaam bij het Kohnstamm Instituut en is daarnaast als kennismakelaar verbonden aan de Kennisrotonde van NRO. **Guuske Ledoux** is als senior onderzoeker en wetenschappelijk directeur verbonden aan het Kohnstamm Instituut. **Monique Volman** is hoogleraar Onderwijskunde aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is ook lid van de Onderwijsraad.

Correspondentie: r.j.oostdam@hva.nl